

ВІДГУК

**офіційного опонента кандидата філософських наук Шкіль Світлани Олександрівни,
доцента кафедри філософії Національного університету біоресурсів та
природокористування на дисертаційну роботу Лисенко Олександра Віталійовича
«Фаворське світло» як смислообраз православного ідеалу людини»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю
09.00.11 – релігієзнавство**

Дисертаційна робота О.Лисенка написана в оригінальному стилі. На стор. 21 автор пише: «ми обстоюємо виправданість та необхідність антропологізації філософсько-релігійної та релігієзнавчої думки у вивченні релігійного поля суспільного буття, а точніше – в метаантропологізації сучасного гуманітарного знання, в тому значенні, яке обґрунтував С. Хоружий». Від себе маємо додати, що О.Лисенко наслідує Олексія Лосева та російську релігійну філософію взагалі, і від цього бекграунду вже переходить до релігієзнавства.

Дисертація стосується проблематики, актуальної для сучасної науки. Достатньо згадати про бібліографічний словник «Ісихазм» під ред. С.Хоружого, який містить посилання на десятки тисяч книг і статей, щоб зрозуміти наявність наукової зацікавленості в дослідженні заявленої теми. Відразу відмітимо, що підрозділ 1.1 «Ступінь опрацювання проблеми у науковій літературі» не міг бути вичерпно повним, бо замість нього можна було б написати окрему дисертацію. Підрозділ 1.2. пропонує дуже суб'єктивістську методологію дослідження, яка покликана полегшити некритичне апологетичне сприйняття постулатів православного містицизму. У підрозділі 1.2. автор підводить до поняття смислообразу, потім здійснює попередній опис того, чим є смислообраз.

Коректним є аналіз вселенського православ'я та українського підтипу цього православ'я в підрозділі 2.1. Такий аналіз задає загальний контекст для аналізу смислообразу «фаворського світла». Підрозділ 2.2. систематично досліджує те, чим є «смислообразом». Також О.Лисенко намагається перевести дискурс про смислообраз із сфери теоретичної філософії до поля релігієзнавства. Підрозділ 2.3. показує зв'язок основних положень християнської антропології із системою православних догматів. Цим самим О.Лисенко намагається перевести положення релігійної філософії до області релігієзнавства. В значній мірі це йому вдається, хоча часом автор збивається на манівці релігійної філософії, про що ми окремо скажемо в зауваженнях.

Параграф 3.1. містить багатий матеріал про містику світла у різних релігіях, що дає значні можливості для порівняльного аналізу. Нажаль, ці можливості використані самим дисертантом лише частково. У майбутньому на основі цього аналізу потрібно здійснити адекватний системний аналіз. Параграф 3.2. інтерпретує в межах релігієзнавчого дискурсу «фаворське світло» як атрибут Бога. У цілому цей аналіз задовільний, хоча йому часто не вистачає ясності. Параграф 3.3. досліджує засвоєння «фаворського світла» людиною. При цьому О.Лисенко дає власну авторську інтерпретацію процесів обожнення, які є центральною темою містичної антропології православ'я.

Дисертація викликає ряд зауважень:

1.Скрізь по тексту автор пише «Фаворське світло» з великої літери, хоча в літературі традиційним є написання з маленької літери.

2.«Смислообраз» є частиною органічною частиною концепту, аналіз концептів в релігієзнавстві широко розповсюджений, але автор про це не згадує. Якщо О.Лисенко вважає «смислообраз» принципово відмінним від концепту, то він мав би це обґрунтувати в тексті дисертації.

3.Останнє із завдань дисертаційного дослідження сформульовано наступним чином: «відрефлексувати проблему «Фаворського світла» та охарактеризувати православний ідеал людини». Нам видається неясним, яким чином смислообраз «фаворське світло» може бути проблемою. У чому тут проблема? І як її можна «відрефлексувати»? В тексті дисертації кілька разів зустрічаємо формулювання загадковий вираз «проблема «фаворського світла», і тому це питання потребує прояснення.

4. У вступі до дисертації читаємо: «Об'єктом дослідження є духовний досвід православної традиції». Із тексту дисертації не можна зрозуміти яким чином об'єктом дослідження став саме «духовний досвід». Щоб стати об'єктом дослідження духовний досвід має бути об'єктивованим в певних релігійно-культурних виявах, які й можуть досліджуватися. Сам «духовний досвід» певної релігійної традиції релігієзнавством не вивчається. На знання такого роду досвіду завжди претендує теологія як рефлексивний вираз певної релігійної традиції, але дисертація написана як релігієзнавча, а не теологічна робота. На нашу думку, О.Лисенко має прояснити і пояснити своє формулювання об'єкту дослідження.

5. У першому пункті новизни заявлено, що уперше «розкрито смислообразність як форму відображення й пізнання «Фаворського світла» в науковій свідомості через взаємозумовленість догматики і містики та діалектичний зв'язок апофатичного і катафатичного методів богопізнання у процесі обоження». На наш погляд мова може йти лише про теоретичну свідомість, але ніяк не про наукову свідомість.

6. Нам видається недоречним згадування в описі апробації дослідження участі у «Першому Всеукраїнському з'їзді військових капеланів УГКЦ».

7. Скрізь по тексту автор пише «М.Сповідник» замість «Максим Сповідник», «К.Олександрійський» замість «Климент Олександрійський» – і так з усіма іменами давніх авторів. Важко уявити, щоб у науковому тексті писали «О.Македонський» замість «Олександр Македонський» чи навіть «Н.Бонапарт» замість «Наполеон Бонапарт» чи «Наполеон». Змінювати загальний порядок вживання давніх імен, підганяючи їх написання під стандарти написання сучасних імен – це стилістична безглуздість, яку не повинні були допустити ані автор роботи, ані шановна вчена рада.

8. Розділ перший розпочинається із фрази «Термін «Фаворське світло» позначає євангелійський сюжет преображення Господнього на горі Фавор, явленого трьом апостолам» (с. 9). По-перше, «євангелійський», а не «євангелійський». По-друге, «фаворське світло» – це не термін. По-третє, концепт чи як автор виражається «смислообраз» «фаворське світло» позначає певний світловий феномен, описаний в євангелійському сюжеті, а не сам євангелійський сюжет.

9. Автор згадує Сергія Плачнду і навіть використовує його нароби (с. 11), хоча він був публіцистичним автором з багатою фантазією видатного письменника, а не науковцем. Ще більш недоречним видається посилання на «Розу мира» Д.Андреева (с. 12).

10. Нам видається не зовсім продуманим висловлення О.Лисенко щодо «герменевтичної чуйності»: «лише герменевтична чуйність уможливить прочитання аутентичних смислів інтроспективних пошуків духоносних подвижників, а також забезпечить адекватне наукове розуміння богословських концептів, що їх пояснюють у межах тих чи інших релігійних систем, у тій чи іншій конкретно-історичній ситуації. Така програма реалізує принцип розуміння «від серця до серця» та передбачає внутрішню трансформацію дослідника у процесі інтерпретації» (с. 23). Так само потребує уточнення твердження: «особистісний містичний досвід подвижників, який був ними осмислений та переданий у творах, становить безпосереднє підґрунтя дослідження» (с. 25).

11. Занадто смілим є важливе для автора твердження: «релігія складає внутрішній зміст духовного життя як людини окремо, так і культури в цілому; саме вона є сутністю культури, тоді як культура здебільшого виражає релігію» (с. 32).

12. Явними фальшивками є «Велесова книга» і «Послання оріян хозарам», тому розмірковування про них є зайвими в дисертації (с. 44). До речі, роздуми про ці тексти нічого не додають позитивного до дисертаційної роботи.

13. Здається, що релігійно-філософськими є тези, які ще мають бути переформатовані в релігієзнавчі положення: «В силу умов виховання або внутрішньої симпатії до тієї чи іншої релігійної традиції, віруючий віднаходить ідентичність власного досвіду віри з певною релігійно-догматичною системою як однією з можливих загальноприйнятих форм об'єктивного та соціально значущого його вираження. Духовне життя взагалі може бути предметом рефлексії лише за умов певного об'єктивування в церковному переказі та богослов'ї. Це єдині форми зовнішнього вираження досвіду таємниць віри. Гарантом об'єктивності та аутентичності цих свідчень є соборний, колективний досвід релігійної

організації, у нашому випадку церкви як Містичного Тіла Христа. Догматичне вчення церкви, її культова практика, організація, обрядовість, церковний переказ взагалі – постають встановленими церквою віхами на шляху до богопізнання, в той час як переказ містичний, безпосередньо і є досвід віри. Тому неможливо зрозуміти зовнішні форми вираження релігії без внутрішнього досвіду і не можна мати повноту та завершеність досвіду, не маючи адекватної форми його закріплення, вираження, трансляції, передачі» (с. 54–55).

14. Аналіз значення таїнств для обоження, який складає значну частину підрозділу 2.2 є зайвим, оскільки не дає ніякого приросту наукової новизни у межах релігієзнавства.

15. Автор дисертації пише: «У процесі богопізнання та богоспількування серце завжди залишається активним, діючим, творчим началом» (с. 149). Між тим, усі святі отці, на яких О.Лисенко посилається вчили, що у стані обоження усі здібності людини є пасивними (див. наприклад: Максим Сповідник «До Фаласія», розд. 22).

16. На стор. 154 є описка «У радянській філософії дослідженням вказаної проблематики займалися С. Половинкін та ігумен Андронік (Трубачов)» – радянської релігійної філософії не існувало.

17. У висновках до третього розділу автор дещо перебільшив зроблене в тексті дисертації коли зазначив, що займався «встановленням трансцендентальних структур обоження» (с. 164). Також суб'єктивним припущенням і перебільшенням є авторське твердження про те, що релігієзнавство редукує православну містику до пізнавального містичного аспекту, не охоплюючи всю цілісність містичного життя як паритетності «гнозису та любові, розуму та серця, релігійної моральності та містики» (с. 164).

18. Висновки дисертаційного дослідження мали б бути більшими за об'ємом. Також відмітимо, що висновки починаються таким чином: «Проведений у дисертації системний аналіз «Фаворського світла» в контексті обоження людини шляхом комплексної реконструкції релігійно-духовного досвіду православних богослов'я та містики...» (с.167). По-перше, в дисертації аналізувався концепт «фаворського світла», який є теоретичним відображенням певної містики світла. По-друге, неможливо говорити про «комплексну реконструкцію релігійно-духовного досвіду», бо таке формулювання можливе в тексті, що належить до жанру релігійної філософії, а не релігієзнавства. Також явні перебільшення містить наступне формулювання із висновків: «Фаворське світло» є парадигма, архетип всіх проявів духовного світла взагалі і преображеної духовності людини зокрема» (с. 167). Некоретно писати: ««Фаворське світло» розуміється нами як новий тип духовного життя», оскільки мова має йти не про те, як «фаворське світло» розуміється «нами», тобто релігієзнавцями, а як воно тлумачиться в православній традиції.

Зміст дисертації достатньою мірою відображений у публікаціях, авторська концепція та результати дослідження апробовані у виступах на низці наукових конференцій.

За своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною у постановці та вирішенні проблем, практичним значенням дисертація Лисенко Олександра Віталійовича ««Фаворське світло» як смислообраз православного ідеалу людини» в цілому відповідає вимогам ДАК України щодо кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Доцент кафедри філософії
Національного університету
біоресурсів та природокористування,
кандидат філософських наук

С.О.Шкіль